

Дегтярєва К. В.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
українознавства та гуманітарної підготовки
ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія»

МОВНО-ЕТИКЕТНІ ОДИНИЦІ В МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Статтю присвячено опису мовно-етикетних одиниць у медичному дискурсі, з'ясовано їхню роль у спілкуванні «лікар – пацієнт». Розглянуто особливості вивчення мовно-етикетних одиниць на заняттях з української мови як іноземної у медичному виші.

Ключові слова: медичний дискурс, мовленнєвий етикет, етикетні формули, лінгводидактика.

Постановка проблеми. Важливим об'єктом наукових пошуків у сучасному мовознавстві стало вивчення особливостей мовної комунікації між учасниками спілкування, оскільки мовленнєва поведінка кожної людини визначається низкою стереотипних і нестереотипних комунікативних актів. Такі акти набувають особливої ваги і значення передовсім у фаховому спілкуванні. Оскільки «лікар – це лінгвоактивна професія» [1, с. 232], важливу роль у медичному дискурсі відіграють використовувані співрозмовниками мовно-етикетні засоби – одиниці мови, за допомогою яких забезпечується вербалізація етикету й реалізація ввічливості у стереотипних етикетних ситуаціях, як-от: звертання до співрозмовника, вибачення, подяка, прохання, порада, відмова тощо. Мовно-етикетні засоби, виконуючи фатичну функцію (від англ. – *phatic communication*), стають засобом встановлення і/або підтримання контакту, визначають його тональність, характер взаємин між комунікантами, забезпечують доброзичливе й шанобливе ставлення між співрозмовниками. Знання таких засобів і вміле володіння ними сприяє вдалому спілкуванню, досягненню поставлених комунікативних цілей із дотриманням правил ввічливості. П. Браун і С. Левінсон визначають ввічливість як «...дію, спрямовану на задоволення потреб партнера, пов'язаних із його соціальною роллю і сприйняттям власної гідності» [2, с. 131]. У вербальній комунікації ввічливість досягається за допомогою мовленнєвого етикету. Зазначимо, що вперше увів у науковий обіг термін «мовленнєвий етикет» В. Костомаров наприкінці 60-х років минулого століття, а Н. Формановська потрактувала мовленнєвий етикет у складі етикету досить розлого: «Під мовленнєвим етикетом розуміються регульовані правила мовленнєвої поведінки, система національно специфічних стереотипних стійких формул спілкування, прийнятих і приписаних суспільством для встановлення контакту співрозмовників, підтримання й переривання контакту в обраній тональності» [1, с. 98]. В енциклопедичному виданні «Українська мова» наводиться таке визначення: «Мовний етикет – усталені мовні звороти, типові формули, які використовуються у певних ситуаціях спілкування і відповідають національним культурним традиціям суспільства або окремому соціуму» [3, с.362]. Як бачимо, загальними ознаками мовленнєвого (чи мовного) етикету є усталеність, стереотипність, національна специфіка, здатність регулювати мовну поведінку комунікантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що мовний (чи мовленнєвий) етикет і його одиниці неодноразово привертала увагу багатьох дослідників (Б. Антоненко-Давидович, Ф. Бачевич, М. Білоус, А. Васильєва, М. Волощак, Г. Врублевська, О. Пазяк, Н. Плющ, О. Сербенська, В. Скуратівський, М. Хайруллін; Б. Голо-

він, Н. Гуйванюк, В. Гольдін, В. Карасик, Н. Формановська та ін.). У сучасній лінгвістичній літературі мовленнєвий етикет розглядається у різних аспектах, а саме: соціокультурному, лінгвоукраїнознавчому, соціолінгвістичному, лінгвопрагматичному, методичному. Останнім часом зростає інтерес до вивчення мовно-етикетних одиниць у різних дискурсах, про що свідчать дисертаційні дослідження О. Мельничук, Л. Гнатюк, О. Шлапакова, М. Жовнір та інших, проте у медичному ще чекає на свої розвідки. У цьому аспекті актуальним вважаємо питання про арсенал мовно-етикетних засобів медичного дискурсу, що й визначило тему нашої розвідки.

Метою статті є спроба окреслити коло фахових медичних мовно-етикетних засобів, а також з'ясувати особливості використання цих одиниць у медичному дискурсі, зокрема у транзакціях «лікар – пацієнт».

Виклад основного матеріалу. Мовно-етикетні одиниці варто розглядати як сукупність різнорівневих мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), об'єднаних спільністю змісту – вираженням ввічливості. Загалом, український мовленнєвий етикет має великий арсенал мовно-етикетних засобів, проте у цій розвідці ми зупинимось лише на деяких, які найбільш уживані у спілкуванні «лікар – пацієнт», про що свідчить довідкова фахова література [4] та такі, що становлять особливий інтерес із погляду лінгводидактики, оскільки викликають найбільші труднощі у засвоєнні іномовними студентами. До таких лексичних мовно-етикетних одиниць українського медичного дискурсу належить уживання звертань-регуляторів та звертань-антропонімів: *пане лікарю, пані Маріє, Володимире Івановичу* тощо. Ці одиниці виступають маркерами тональності, регістру спілкування, по суті, вони з'ясовують і визначають соціальні ролі учасників спілкування, стоять на заваді так званого «рольового конфлікту».

Безперечно, суто медичними мовно-етикетними одиницями є медичні евфемізми, коли емоційно нейтральні чи такі, що «приховують» значення через свою обмежену вживаність медичні терміни імплікують неприємні, страшні чи ганебні явища: *педикюльоз* замість *вошивість*, *гельмінти* замість *глисти*, *алопеція* замість *облисіння*, *новоутворення* замість *ракова пухлина*, *летальний випадок* замість *смерть* тощо. До етикетних медичних евфемізмів належать перифрастичні звороти: *надмірна* чи *зайва вага* замість *ожиріння*, *жінка поважного віку* – *стара жінка* тощо. Уживання евфемістичних мовно-етикетних одиниць зумовлене прагненням до пом'якшення категоричності мовлення, дозволяє згладжувати гострі кути, приховувати у мовленні суть явища, щоб не викликати зайвого занепокоєння і безпідставної тривоги у хворого. Наприклад, під час огляду лікаря-ендокринолога може насторожити одутле, позбавлене правильних контурів обличчя пацієнта, проте він може запитати: *А у вас завжди такі пухкенькі щічки?* тощо.

Одиницями цього ж рівня постають однослівні етикетні висловлення (*дякую, перепрошую, здрастуйте* тощо). Зважаючи на те, що у конкретних висловленнях ці одиниці є перформативними, їх можна зарахувати до вищого (синтаксичного) рівня.

Однією з найчастотніших мовно-етикетних одиниць морфологічного рівня є займенник *ви* у так званих Ви-висловленнях, які досить традиційні в українському мовленнєвому етикеті й виступають маркерами шанобливого ставлення до співрозмовника. У фаховому медичному спілкуванні Ви-висловлення набувають також додаткових функцій – маркера нейтрально ввічливого, стримано ввічливого і підкреслено ввічливого реєстрів спілкування, цілком прийнятних для комунікації медичного дискурсу.

Синтаксичними мовно-етикетними одиницями можемо вважати відсутність семантичного узгодження: *Ви дуже чутливі?, Ви вперті чи податливі?, Ви завжди терпите чи легко прощаєте образи? Ви постійно засмучені своїм поганим здоров'ям?* тощо (усі приклади подаються за [4, с. 37–39]).

Вважаємо, що вживання медичних літот *доведеться трошки потерпіти, буде невеличкий дискомфорт* тощо є бажаними й доречними у мовленні лікаря, бо дозволяють враховувати емоційний стан хворого, дозволяють пом'якшити негатив, уникати нервового, роздратованого стану хворого.

До мовно-етикетних одиниць вищого рівня належать так звані «непрямі мовленнєві акти» – висловлення з імпліцитним змістом. Досить часто лікарі з так званими «важкими» у спілкуванні хворими намагаються висловлюватися не прямо, «в лоб», а дещо обережно, «етикетно»: *«Можете завтра прийти на обстеження?»* замість *«Прийдіть завтра на обстеження»* тощо, при цьому мовні засоби, які маркують непрямі висловлення, конвенціонуються і стандартизуються, перетворюючись на прагматичні кліше: *«Чи не могли б ви ...»* як висловлення директивів різних реєстрів. Є. Клюєв щодо непрямих актів зазначав: «мова, як здається, все далі йде від прямих форм вираження, удосконалюючи систему умовних «сигналів», безпосередньо не пов'язаних зі значенням одиниць, які його складають. Ці тенденції рафінування мови можна характеризувати також через фігуралізацію засобів вираження» [5, с. 213].

Вважаємо, що опис мовно-етикетних одиниць був би неповним без урахування дотичних до них паралінгвальних мовно-етикетних одиниць. Паралінгвальними етикетними називаються засоби, що супроводжують усне і/або писемне мовлення, а саме: «...фонаційні (тембр мовлення, його темп, гучність мовлення, типи заповнення пауз), мелодійні явища, а також особливості вимови звуків; до кінетичних компонентів належать жести, тип обраної постави, міміка; до графічних – тип виконання букв і пунктуаційних знаків (почерк)» [6, с. 367]. Зважаючи на те, що стриманість є основою етикету, використання фонаційних і кінетичних паралінгвальних засобів визначається саме цим критерієм: етикетна гучність мовлення має бути середньою, а у спілкуванні з однією особою – нижче середньої. Темп мовлення має бути середнім чи навіть дещо уповільненим і визначатися віком комунікантів: чим старші люди, тим гірше вони сприймають швидке мовлення. Стриманість визначає використання й інших паралінгвальних засобів (інтонації, кінесики тощо).

Мовно-етикетні засоби мають вагоме значення у лінгводидактиці, оскільки широко представлені в культурі спілкування носіїв мови й відображаються в їхній комунікативній поведінці. Метою знайомства з мовно-етикетними одиницями є формування мовно-етикетної компетенції – складника комунікативної компетенції. З огляду на це українському мовленнєвому етикету і мовно-етикетним одиницям варто приділяти постійну увагу в навчанні українській мові як іноземній, оскільки від рівня сформованості мовно-етикетної компетенції залежатиме успішність комунікації. Важливість вивчення мовно-етикетних одиниць і національного мовленнєвого етикету полягає і в тому, що це могутній засіб гуманізації навчального процесу і майбутньої фахової діяльності.

Труднощі у дотриманні норм мовленнєвого етикету зумовлюються тим, що знання тільки мовних одиниць не звільняє комунікантів від мовно-етикетних помилок: треба володіти соціокультурним компонентом змісту мовної одиниці, який засвоюється в процесі мовленнєвої практики на заняттях чи в безпосередньому спілкуванні з носіями мови. На рівні мови йдеться про стилістичні особливості, конотаційність значень мовних одиниць, а це завжди складно у вивченні іноземної мови.

Робота з вивчення мовно-етикетних одиниць починається з відбору й систематизації навчального матеріалу – мовно-етикетних одиниць – на стадії укладання типових чи авторських навчальних програм відповідно до етапу навчання та комунікативних інтенцій, що вивчаються. Далі мова має йти про розроблення системи вправ і завдань, що сприятимуть вивченню мовно-етикетних одиниць і доречному їх використанню. Ця робота повинна проводитися постійно, систематично, починаючи з перших занять. Загалом, вивчення мовно-етикетних одиниць має здійснюватися постійно і систематично: у процесі виконання вправ і завдань з розвитку монологічного і діалогічного мовлення, репродуктивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності, як-от: виконання притекстових і післятекстових вправ, читання текстів, у яких представлено багато епізодів побутового і фахового спілкування; читання діалогів за особами, відтворення пропущених реплік діалогів, продукування діалогів за поданими ключовими словами, ситуаціями спілкування, участь у рольових іграх тощо. Вагоме значення має також аналіз комунікативних ситуацій із мовно-етикетними помилками і виправлення цих помилок. Зазначимо, що особливу складність в іномовних студентів-медиків викликають українські етикетні непрямі акти, Ви-висловлення (не властиві, наприклад, арабській мові), загалом мовноетикетні одиниці, які у мовленні набувають імпліцитних змістів (медичні евфемізми тощо).

Наприклад, уже на перших заняттях іноземні студенти вивчають, як звернутися до співрозмовника в різних ситуаціях, привітатися, запитати, попроситися, вибачитися, подякувати тощо. На подальших етапах вивчення предметів студенти знайомляться з різними варіантами мовленнєвої поведінки відповідно до ситуації спілкування, тональності, комунікативних позицій співрозмовників тощо, при цьому основна увага звертається на фахове спілкування «лікар – пацієнт». Знайомлячи студентів із комунікативною поведінкою в різних ситуаціях спілкування, викладачі мають наводити приклади поведінки комунікантів із симетричними й асиметричними комунікативними позиціями тощо.

Висновки. Таким чином, мовно-етикетні одиниці – це різнорівневі мовні одиниці, використання яких забезпечує дотримання умов ввічливого контакту зі співрозмовником. Дотичними до вербальних мовно-етикетних одиниць є паралінгвальні – фонаційні й кінетичні – в усній формі комунікації. Особливої ваги ці одиниці набувають у медичному дискурсі.

Знайомство з правилами мовленнєвої поведінки, мовно-етикетними одиницями, мовно-етикетними помилками і способами їх подолання складає важливу частину змісту навчання української мови як іноземної.

Література:

1. Формановская Н. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения. Москва: Издательство ИКАР, 1998. 292 с.
2. Brown P., Levinson P. Universals in Language Usage: Politeness Phenomena. Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction. London: Longman, 1988. 191 p.
3. Українська мова: Енциклопедія / Ред. кол.: В. Русанівський, О. Тараненко (співголови), В. Зяблюк та ін. 2-е вид. випр. і доп. Київ: Українська енциклопедія, 2004. 824 с.: іл.

4. Лещенко Т., Катеренчук І. Запитаймо у хворого (російсько-український опитувальник). Полтава, 2001. 45 с.
5. Клюев Е. Речевая коммуникация: Учеб. пособие для ун-тов и вузов. Москва: «Издательство «ПРИОР», 1998. 224 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Ярцева. Москва: Сов.энциклопедия, 1990. 683 с.

Дегтярева К. В. Речэтикетные единицы в медицинском дискурсе: лингводидактический аспект

Аннотация. Статья посвящена описанию рече-этикетных единиц в медицинском дискурсе, выяснена их роль в общении «врач – пациент». Рассмотрены особенности изучения рече-этикетных единиц на занятиях по украинскому языку как иностранному в медицинском вузе.

Ключевые слова: медицинский дискурс, речевой этикет, этикетные формулы, лингводидактика.

Dehtiarova K. Etiquette formulas in medical discussion: linguodidactic aspects

Summary. The article has been devoted to the description of the speech units in the medical discourse, their role in the communication “doctor-patient” is clarified. Peculiarities of the study of speech units at Ukrainian as a foreign language lessons at medical higher educational establishments are considered.

Key words: medical discourse, speech etiquette, etiquette formulas, linguodidactics.